

Związek Pruski (Preußischer Bund) powstał na zjeździe założycielskim 14 marca 1440 r. w Kwidzynie. Była to konfederacja miast i rycerstwa pruskiego, której celem była obrona interesów, praw i przywilejów stanów pruskich przed bezprawiem zakonu krzyżackiego. 4 lutego 1454 r. wybuchło powstanie Związku Pruskiego przeciwko krzyżakom, a 6 marca 1454 r. król Kazimierz Jagiellończyk wydał akt inkorporacji Prus do Korony. Wybuchła wojna polsko-krzyżacka zwana wojną trzynastoletnią, toczona w latach 1454–1466. Z powodu zaległości finansowych Zakonu wobec wojsk zaciężnych przedstawiciele króla polskiego wynegocjowali wykup za kwotę 190 000 złotych węgierskich zastawionych przez krzyżaków zamków w Malborku, Tczewie i Iławie. 8 czerwca 1457 roku król Kazimierz Jagiellończyk wraz z dworem i wojskami mógł uroczyście wjechać do zamku malborskiego. 19 października 1466 r. zawarto w Toruniu układu pokojowy kończący wojnę trzynastoletnią. W jego wyniku dokonano podziału dawnego państwa krzyżackiego na tzw. Prusy Polskie (Królewskie) i Prusy Zakonne.

10 kwietnia 1525 roku w Krakowie ostatni wielki mistrz zakonu krzyżackiego w Prusach Albrecht Hohenzollern złożył hołd lenny królowi Zygmuntowi I. W wyniku tego aktu Prusy Zakonne zostały zlikwidowane i przekształcone w zależne od Korony Królestwa Polskiego świeckie Księstwo Pruskie.

W 1454 r. dokonano pierwszego podziału inkorporowanego terytorium Prus na cztery województwa: chełmińskie, elbląskie, królewieckie i pomorskie. Przedstawicielem stanów pruskich był gubernator reprezentujący stany pruskie wobec króla i zwołujący w jego imieniu zjazdy stanów i Rady Pruskiej.

W wyniku postanowień II pokoju toruńskiego podział ten uległ zmianie. Z ziem odzyskanego przez Polskę Pomorza, Powiśla i części Warmii utworzono nową prowincję nazwaną Prusami Królewskimi. W jej granicach powstały trzy województwa: pomorskie, malborskie i chełmińskie, które z kolei dzieliły się na powiaty. Malbork znalazł się w nowo utworzonym województwie malborskim, od którego wzięło ono swoją nazwę.

Województwo malborskie składało się z jednego powiatu z siedzibą w Sztumie. W poszczególnych województwach istniała hierarchia urzędów ziemskich sprawowanych przez przedstawicieli stanu szlacheckiego.

Osobnymi jednostkami administracyjnymi w ramach Prus Królewskich były rozległe dobra kościelne: biskupie dominium warmińskie oraz terytoria należące do biskupstwa chełmińskiego. Ponadto w granicach prowincji znajdowały się również trzy wielkie i bogate miasta pruskie, posiadające własne terytoria ziemskie: Gdańsk, Toruń i Elbląg.

W 1526 r. król Zygmunt I Stary ustanowił sejmik generalny dla Prus Królewskich, który zastąpił dotychczasowe zjazdy stanów pruskich. Sejmiki miały obradować dwa razy do roku, naprzemiennie w Malborku i Grudziądzu.

Sejmik generalny był organem władzy i samorządu prowincji. Jego obrady łączyły sprawy sądowe z administracyjnymi. Sejmiki generalne miały charakter sądu apelacyjnego oraz

załatwiały bieżące sprawy prowincji. Dopiero od 1585 r., kiedy szlachta pruska przystąpiła do Trybunału Koronnego w Piotrkowie, sejmik zaczął tracić swoją funkcję sądowniczą. System sejmowania w Prusach Królewskich był trzystopniowy. Przed sejmikiem generalnym musiały dojść do skutku sejmiki wojewódzkie, wcześniej zaś powiatowe. Kolejnym warunkiem rozpoczęcia obrad sejmiku generalnego była wymagana obecność posła królewskiego, przynajmniej jednego senatora i przedstawicieli wielkich miast. Sejmik generalny zwyczajowo zwoływał król wydając uniwersał sejmikowy. Obradom przewodzić miał „prezes Ziem Pruskich”, czyli biskup warmiński. Sejmik składał się z dwóch izb: senatu (izby wyższej) i izby poselskiej (izby niższej). W skład senatu wchodził: biskupi warmiński i chełmiński, wojewodowie chełmiński, malborski i pomorski, kasztelanowie chełmiński, elbląski i gdański, podkomorzowie chełmiński, malborski i pomorski oraz po dwóch reprezentantów z każdego z wielkich miast pruskich: Gdańska, Torunia i Elbląga. Izba szlachecka do około 1660 r. składała się z posłów szlacheckich i przedstawicieli małych miast pruskich, potem tylko z tych pierwszych.

Dormitorium I / Część 1 / Plansza 4 **I.1/4**
Województwo malborskie i jego urzędnicy

Utworzone w 1467 r. województwo malborskie objęło swoim zasięgiem część czterech dawnych komturstw krzyżackich. W późniejszym okresie w województwie powstał tylko jeden powiat sądowy i sąd ziemski z siedzibą w Sztumie, gdzie odbywały się zjazdy sejmików wojewódzkich i sądowych. Od XVII wieku siedzibą wojewody malborskiego był Dzierżoń, a starostwo dzierzgońskie stanowiło od 1633 r. stałe uposażenie wojewodów malborskich.

Taki podział administracyjny utrzymał się do 1764 r., kiedy to województwo malborskie podzielono na cztery powiaty: sztumski, dzierzgoński, elbląski i malborski. Najważniejszym urzędnikiem królewskim w województwie był wojewoda malborski. Dowodził on pospolitym ruszeniem szlachty, zwoływał sejmiki wojewódzkie, przewodniczył obradom sądów ziemskich, posiadał też prawo sądenia szlachty.

Do urzędów województwa zaliczały się również: urząd kasztelana elbląskiego, podkomorzego, chorążego, sędziego ziemskiego, ławnika ziemskiego, pisarza ziemskiego i wiceregenta ziemskiego.

Po 1611 r. wzorem urzędów koronnych powstały urzędy grodzkie malborskie: burgrabiego grodzkiego malborskiego, pisarza, regenta, wiceregenta i wicewojewody malborskiego.

Dormitorium I / Część 1 / Plansza 5 **I.1/5**
Miasto Malbork

Na mocy postanowień II pokoju toruńskiego Malbork, wraz z nowo utworzoną prowincją Prusy Królewskie, znalazł się w granicach Korony Królestwa Polskiego. Miasto uzyskało status miasta królewskiego. Oznaczało to, że pomimo posiadania własnego samorządu (rady), zgodnie nadrzędną władzę nad miastem sprawował w imieniu króla starosta malborski. Malbork nie pełnił nigdy funkcji stolicy województwa, od którego przyjęło ono jedynie nazwę, nie był też siedzibą urzędów powiatowych i grodzkich.

Podstawę utrzymania mieszkańców posiadających obywatelstwo miejskie stanowiło rzemiosło i handel, szczególnie zbożem i drewnem, spławianym Wisłą i Nogatem. Spośród rzemiosł prym wiodły: piwowarstwo, sukiennictwo i rzeźnictwo. Bogatsi mieszkańcy miasta posiadali monopol na warzenie piwa. Miasto było największym z tzw. „małych miast

pruskich”. Jego mieszkańcy w przeważającej większości byli niemieckojęzyczni, a po wybuchu reformacji większość z nich była wyznania luterańskiego. Na południe i wschód od miasta rozwinęły się rozległe przedmieścia, które zamieszkiwała uboższa ludność, często katolicka i polskiego pochodzenia, nieposiadająca obywatelstwa miejskiego. Część przedmieść powstała na gruntach zamkowych, tworząc tzw. jurydykę starościńską, którą w połowie XVIII w. król wydzierżawił miastu.

Dormitorium I / Część 1 / Plansza 6 **I.1/6**
Stosunki religijne w Malborku

W 1525 r. na skutek rozwoju reformacji i sekularyzacji państwa zakonu krzyżackiego część biskupstwa pomezńskiego znalazła się w granicach luterańskich Prus Książęcych. Status pięciu dekanatów leżących w Prusach Królewskich, pozostał nieustalony aż do 1577 r., kiedy to oficjalnie poddano je władzy biskupów chełmińskich.

Za rządów Zygmunta Augusta niemal cała ludność Malborka jak i Wielkich oraz Małych Żuław Malborskich zaczęła jawnie wyznawać luteranizm, a katolicy zostali sprowadzeni do roli mniejszości religijnej. W 1569 r. król udzielił luteranom w Malborku i na Żuławach Malborskich przywileju wolnego wyznawania ich wiary. W ostatniej ćwierci XVI w. w mieście pojawili się kalwini, a na Żuławach nieliczni jeszcze mennonici.

Za panowania króla Zygmunta III Wazy doszło w Malborku do zintensyfikowania działań rekatolizacyjnych. Ich pierwszy etap polegał na rewindykowaniu kościołów, drugi zaś na wzmożeniu działań kontrreformacyjnych. W tym celu w styczniu 1618 r. powstała w Malborku placówka jezuicka. Podstawowym zadaniem jezuitów malborskich miało być prowadzenie pracy duszpasterskiej w celu nawracania na katolicyzm innowierców w mieście, na Żuławach Malborskich oraz pozostałym przy Polsce obszarze diecezji pomezńskiej. Do dalszego upadku katolicyzmu w diecezji pomezńskiej przyczyniły się wojny i okupacje szwedzkie w latach 1626–1635, 1656–1660 i 1703–1709. Objawiał się on masową ucieczką księży z objętych działaniami wojennymi obszarów i olbrzymimi trudnościami w odbudowie struktur parafialnych.

Dormitorium I / Część 1 / Plansza 7 **I.1/7**
Rzemiosło malborskie

Malbork był w latach 1457–1772 miejscem produkcji rzemieślniczo–artystycznej, chociaż nie należał do wiodących w tej dziedzinie ośrodków w Prusach Królewskich. Działali tutaj złotnicy, zegarmistrzowie, konwisarze. Znanych jest kilku zegarmistrzów z tego okresu. Byli to Hans Leitholtz i Martin Nitz, (wzmiankowani w 1636 roku), Johanes Leütbolt (czynny zapewne w latach 60. i 70. XVII w.), Samuel Krigner – wykonawca przenośnych zegarów słonecznych (działał w Malborku w latach 90., a na przełomie XVII i XVIII wieku w Warszawie).

W XVI i XVII w. znanych było pięć warsztatów konwisarskich, a w XVIII w. już osiem. Działalność rzemieślników malborskich nie wykazuje indywidualnych cech wyróżniających ją spośród tego typu wytwórczości w Prusach Królewskich. Identyfikacja ich wyrobów jako wykonanych w Malborku możliwa jest jedynie dzięki sygnaturom mistrzowskim wskazującym na konkretnego wykonawcę (warsztat) i miejsce jego działalności.

W drugiej połowie XV w. zamek malborski stał się centrum administracyjnym rozległych królewskich żuławskich. Zasięg starostwa malborskiego obejmował Wielkie i Małe Żuławy Malborskie. Pierwsi starostowie byli dzierżawcami płacącymi królowi czynsz z dzierżawionych dóbr. Reformy skarbowe króla Zygmunta I zlikwidowały urząd starosty malborskiego w dawnym kształcie. Od 1511 zamek i wszystkie dobra zamku malborskiego zarządzane były dodatkowo przez administratorów pobierających roczną pensję z dochodów królewskich. Ponieważ od XVI wieku starosta z reguły nie rezydował na miejscu w Malborku, jego rola powoli malała kosztem administratorów (od 1590 r. ekonomów malborskich), pełniących jednocześnie funkcję podskarbi ziem pruskich. W 1569 r. król Zygmunt August wydał rozporządzenie regulujące kwestię podziału kompetencji pomiędzy starostą a administratorem. Wedle tegoż dokumentu starosta malborski, jako najważniejszy urzędnik królewski w Malborku, stał na czele miejscowej hierarchii urzędniczej. Sprawował najwyższą władzę nad zamkiem i miastem, posiadał prawo do zatrzymywania i sądenia przestępców ujętych na gorącym uczynku. W razie konieczności miał wspólnie z administratorem obowiązek organizacji obrony zamku i dowodzenia załogą zamkową oraz kierowanie w przypadku zagrożenia mobilizacją mieszkańców Żuław lub używania ich do prac szarwarkowych mających zwiększyć obronność zamku. Przysługiwała mu roczna pensja wypłacana przez podskarbiego pruskiego, dodatkowo uposażenie w naturze i mieszkanie w zamku.

Po przekształceniu dawnych dóbr krzyżackich w królewską i po reformie starostwa malborskiego przeprowadzonej przez Zygmunta Starego, w zamku malborskim rezydował urzędnik tytułujący się do 1590 r. „administratorem dóbr zamku malborskiego”. Urząd ten wykształcił się z istniejącego wcześniej urzędu szafarza, odpowiedzialnego dotychczas za dobry stan gospodarki oraz obronność zamku malborskiego. Połączono z nim istniejący już w XV wieku urząd skarbnika malborskiego. W uchwalonej w 1506 r. ordynacji dla ziem pruskich utworzono urząd podskarbiego ziem pruskich. Do zadań podskarbiego należało zbieranie dochodów i czynszów z królewskich ziem pruskich, nadzór nad nimi i administrowanie skarbem pruskim, zbieranie czynszów od wielkich miast pruskich. Regułą stało się, iż wszyscy kolejni administratorzy byli jednocześnie podskarbi pruskimi, a skarb pruski przechowywany był w zamku malborskim. Podskarbiowie tu rezydujący sprawowali faktyczną kontrolę nad urzędnikami, służbą i załogą wojskową. Około 1590 r. nazwa „administrator dóbr zamku malborskiego” wychodzi z użycia i zostaje zastąpiona przez nazwę „ekonom malborski” lub „administrator ekonomii malborskiej”.

Uchwała sejmowa „Rationes stołu Króla Iego Mości” z 1590 r. włączyła dotychczasowe dobra zamku malborskiego w skład prywatnych dóbr stołowych króla. Królewskie te były przeznaczone wyłącznie na utrzymanie władcy, jego dworu oraz zaspokojenie potrzeb

skarbu nadwornego. Od tej pory królewsczyzny żuławskie nosiły nazwę „ekonomii malborskiej”. Na jej czele stał urzędnik noszący tytuł „ekonoma malborskiego”. Ekonomia malborska obejmowała w różnych okresach 2 lub 3 miasta (Malbork i Nowy Staw, okresowo też Tczew), od 6 do 8 folwarków zamkowych a także 76 wsi żuławskich. Liczby te ulegały zmianom, głównie wskutek wojen w XVII w. Bliskość Gdańska ułatwiała zbyt towarów rolnych produkowanych w ekonomii. W jej wsiach dominowały duże gospodarstwa chłopskie, w większości dzierżaw przeważał system czynszowy. Rozbudowany samorząd żuławski, zwany wspólnotami grobelnymi, dawał zamożnej ludności chłopskiej (gburom) znaczną wolność osobistą. Zadaniem wspólnot grobelnych było prowadzenie prac melioracyjnych, konserwacja całego systemu wodnego Żuław, umacnianie wałów przeciwpowodziowych Wisły, Nogatu i innych mniejszych rzek, organizowanie wacht lodowych, utrzymywanie w dobrym stanie mostów i dróg. Na czele wspólnot stały kolegia grobelne/wałowe na czele z dygrawą (deichgraf) i przysiężnymi, które kierowały życiem gospodarczym i kulturalnym całej wspólnoty żuławskiej. Pośredniczyły też w kontaktach z władzą zwierzchnią, czyli ekonomami malborskimi i samym królem, miały też prawo przedkładać pisemne skargi na sejmikach generalnych Prus Królewskich.

Dormitorium II / Plansza 1 **II.1/1**
Prusy Królewskie w czasach wojen szwedzkich

W lipcu 1626 r. król szwedzki Gustaw Adolf na czele 7 tys. żołnierzy wylądował w Prusach Książęcych i po błyskawicznej kampanii zajął Braniewo, Frombork, Tolkmicko, Elbląg i Malbork (18 lipca). Król szwedzki ulokował główną bazę swych wojsk w zamku malborskim. Działania wojenne w kolejnych latach przebiegały ze zmiennym szczęściem i nie doprowadziły do rozstrzygnięcia militarnego, które przechyliłyby szalę zwycięstwa na korzyść jednej ze stron. 6 września 1629 r. zawarto rozejm w Starym Targu mający obowiązywać przez 6 lat. W rękach szwedzkich pozostały miasta Tolkmicko, Elbląg, Braniewo, Piława i Kłajpeda, zaś elektor brandenburski Jerzy Wilhelm otrzymał w sekwestr Sztum, Głowę Gdańską i Malbork. Po upływie terminu tego rozejmu, po żmudnych pertraktacjach obie strony konfliktu 12 września 1635 r. zawarły kolejny rozejm w Sztumskiej Wsi, który miał obowiązywać przez następne 26 lat (do 1661 r.). Tzw. wojna o ujście Wisły przyczyniła się do zubożenia Prus Królewskich i zmniejszenia osobistych dochodów monarchy ze zrujnowanej gospodarki ekonomii malborskiej. Szwedzi nie dotrzykali terminu wygaśnięcia rozejmu w Sztumskiej Wsi i latem 1655 r. wojska szwedzkie ponownie wkroczyły do Rzeczypospolitej. Po kilku miesiącach Karol X Gustaw skierował swoje wojska do Prus Królewskich. Zamek malborski, broniony przez Jakuba i Ludwika Wejherów oraz ekonoma malborskiego Zygmunta Guldensterna ostatecznie skapitulował na początku marca i znajdował się w rękach szwedzkich do 1660 r. Wojnę zakończył pokój zawarty 3 maja 1660 w Oliwie. Wojna i okupacja Prus Królewskich spowodowała w prowincji ogromne straty demograficzne na skutek działań wojennych, głodu, chorób i epidemii, zniszczenia materialne, wielkie straty dóbr kulturalnych, zagrabionych przez okupanta. Ogromne zniszczenia dotknęły też obszary ekonomii, zamku, miasta i województwa malborskiego.

Po rozpoczętej przez Zygmunta Starego reformie administracji, twierdzę malborską poddano licznym i kosztownym remontom oraz przebudowom. Zachowane źródła pisane potwierdzają prowadzenie robót remontowych i napraw murów, dachów, rynien, mostów, pałaców królewskich, krużganków Zamku Wysokiego i innych budowli zamkowych w czasach kolejnych administratorów i podskarbie ziem pruskich: Stanisława (1531–1555) i Jana Kostków (1555–1581) oraz Jana Dulskiego (1581–1589) i Stanisława Kostki „Młodszego” (1590–1602). Mimo znacznych nakładów przeznaczanych na remonty tak olbrzymia budowla wymagała jednak corocznych napraw.

Trwająca w latach 1626–1629 wojna i okupacja zamku przez Szwedów i Brandenburczyków spowodowały kolejne znaczne zniszczenia twierdzy. Nowy ekonom malborski Gerard Denhoff (1636–1648) podjął się energicznie dzieła napraw zamku malborskiego. Niestety, 26 maja 1644 r. spłonął Zamek Wysoki, kładąc w zasadzie kres powojennym próbom odbudowy zamku. Z powodu braku funduszy i wybuchu kolejnej wojny, skrzydła południowe i wschodnie pozostały niezadaszone przez około 60 lat. Skutkowało to ruiną najwyższych kondygnacji Zamku Wysokiego oraz znajdujących się tam sklepień i pomieszczeń. Po jeszcze dotkliwszych zniszczeniach II wojny szwedzkiej (1656–1660) szczególnie ważne było wykonanie remontów w zamku malborskim, podniesienie z ruiny folwarków zamkowych oraz wsi na Żuławach i ponowne uruchomienie w nich gospodarki rolnej.

W XVIII wieku, w okresie saskim, położono nowe dachy nad Zamkiem Wysokim, a za rządów ekonomy Michała Ernesta Rexina (1736–1765) wyremontowano i zadaszono Zamek Średni. W dobie wojny siedmioletniej, od wiosny 1758 r. do przełomu 1762/1763, zamek malborski okupowały wojska rosyjskie, które również zrabowały część wyposażenia oraz zrujnowały niektóre budynki. W momencie zajęcia zamku przez wojska pruskie w 1772 r. nie znajdował on się w najlepszym stanie technicznym, jednak większość średniowiecznych oryginalnych zabudowań zachowała się. Dopiero działalność pruskich władz wojskowych położyła kres ich istnieniu.

W latach 1457–1772 malborski zamek i miasto Malbork były sześciokrotnie oblegane przez wojska polskie i obce. Pierwsze oblężenie miało miejsce w latach 1457–1460, kiedy to po zdobyciu miasta zamek był oblegany przez najemne wojska krzyżackie. Krzyżakom nie udało się wówczas zdobyć malborskiej twierdzy i musieli skapitulować przed wojskami polskimi i gdańskimi. Kolejne oblężenie miało miejsce 166 lat później. W lipcu 1626 r. po zaledwie dwudniowej obronie zamek skapitulował przed przeważającymi siłami szwedzkimi pod dowództwem króla Gustawa Adolfa. Do trzeciego oblężenia Malborka doszło trzy lata później, w 1629 r. Szwedzi ponownie oblegli Malbork w początkowych miesiącach „potopu”. Obroną prowadzoną między styczniem a marcem 1656 r. dowodził wojewoda malborski Jakub Wejher, a jego brat Ludwik, wojewoda pomorski, zmarł w zamku w trakcie oblężenia. Jesienią 1659 r. Malbork z rąk szwedzkich bezskutecznie próbowały odbić wojska polskie wraz z posiłkowymi oddziałami cesarskimi pod komendą hetmana polnego i marszałka wielkiego koronnego Jerzego Sebastiana Lubomirskiego. Podczas wojny północnej we wrześniu 1705 r. okupowane przez Szwedów miasto Malbork zostało zdobyte przez oddział konfederatów sandomierskich, zwolenników króla Augusta II. Polakom nie udało się jednak zdobyć zamku.

Dormitorium II / Plansza 4
Cekhausz malborski

II.1/4

Puszkarnia albo cekhausz czyli arsenał funkcjonował w zamku malborskim najpewniej już od momentu jego przejścia przez króla polskiego. Ulokowany został w dawnym budynku krzyżackiej wozowni (Karwan). Już w pierwszej ordynacji dla zamku malborskiego z 1521 r. mowa jest o dwóch puszkarzach otrzymujących roczne wynagrodzenie z dochodów zamku. W 1590 roku w cekhauszie malborskim znajdowało się 30 różnych dział oraz 8 moździerzy, 988 hakownic, rusznic i półhaków i inne sprzęty wojenne. Wozy oraz lawety do dział trzymano w osobnej szopie na dziedzińcu cekhauszu. W latach 1593 i 1597 część tego sprzętu wywieziono do Szwecji, zaś w 1601 r. do Inflant. Ówczesny cekhausz był budynkiem o dwóch kondygnacjach (parter i strych). Do wnętrza budynku prowadziły wrota zlokalizowane od północy i zachodu. Dziedziniec otaczały inne budynki: stajnia, Wieża Prochowa, domki żołnierzy i mur od północy.

Po I wojnie szwedzkiej przystąpiono do tworzenia artylerii koronnej. Konstytucja sejmowa *Oeconomia bellica* z 1638 r. powołała na stanowisko „starszego nad armatą” Pawła Grodzickiego, który rozpoczął rozbudowę siedmiu arsenałów artylerii koronnej, w tym jednego w Malborku. W latach 1650–1654 w cekhauszie było 66 dział, około 9000 kul armatnich, między 2500 a 3500 lontów, ponadto granaty artyleryjskie, ręczne i kule muszkietowe. W drugiej połowie XVII wieku cekhausz malborski zaczął pełnić funkcję centrum szkoleniowego artylerzystów (puszkarzy) dla innych cekhauszów w kraju. W XVIII wieku arsenał nadal funkcjonował, ale z braku funduszy mocno podupadł, a jego personel został zredukowany.

Dormitorium II / Plansza 5
Żałoga zamkowa

II.1/5

Piesza żałoga zamku malborskiego została zorganizowana prawdopodobnie na początku XVI w. na podstawie zarządzeń królewskich. Żałoga zamkowa liczyła łącznie 21 dziesiętników i 179 piechurów (tzw. drabów), zatem łącznie 200 żołnierzy. Funkcje dziesiętników pełnili niekiedy urzędnicy zamkowi: burgrabia lub podstarości malborski. Byli umundurowani w uniformy szyte z sukna koloru błękitnego, czerwonego, białego i brunatnego. Kwestię zarządzania tą jednostką przez starostę i ekonoma określało rozporządzenie króla Zygmunta III z 1606 r. Piechurzy zamkowi nie dowiedli niestety swojej wartości bojowej podczas oblężenia zamku malborskiego przez Szwedów w 1626 r. Formacja ta istniała jeszcze najpewniej w latach 1636–1656. Wiadomo, że w czasach Jana Kazimierza została zredukowana do stanu liczebnego 100 osób, choć król zastrzegł sobie prawo zwiększenia jej liczebności w razie konieczności. Po kolejnej wojnie szwedzkiej po 1660 r. jednostka ta nie została już reaktywowana.

Dormitorium II / Plansza 6
Michał Ernest Rixin, starosta i ekonom malborski

II.1/6

Wywodzący się z pomorskiej ewangelickiej szlachty Michał Ernest Rixin (ok. 1696–1768) w młodości przez 12 lat służył w armii króla pruskiego, aby w 1730 r. powrócić do Rzeczypospolitej i rozpocząć służbę w wojsku koronnym. Z czasem uzyskał stopień generała gwardii pieszej koronnej. Podczas wojny o sukcesję polską (1733–1735) operował w Prusach Królewskich i oddał liczne usługi wojskowe i polityczne zwolennikom Augusta III Sasa. 26

marca 1736 r. Rexin objął starostwo malborskie, a 1 września tego samego roku urząd ekonoma generalnego malborskiego. W ten sposób w rękach jednej osoby spoczęła całkowita władza nad malborskim zamkiem, należącymi do niego folwarkami, żuławskimi dobrami i jurysdykcją zamkową.

Rexin, który w 1713 r. w Malborku przekonwertował się na katolicyzm, szybko nawiązał współpracę z jezuitami posiadającymi kościół zamkowy NMP i kaplicę św. Anny na Zamku Wysokim. Chcąc podnieść splendor rodu wyjednał u zakonników zgodę na przekształcenie zachodniej części kaplicy na mauzoleum rodzinne. W grobowcu tym spoczęła Estera Dorota Goltz, żona Rexina, ich nieletni syn, być może też inne zmarłe wcześniej dzieci, oraz w 1768 r. sam starosta. Mauzoleum Rexinów istniało w latach 1737–1820, zmieniając na okres ponad 80 lat wygląd wnętrza kaplicy św. Anny.

Dormitorium III / Plansza 1 **III.1/1** Wizyty królewskie w Malborku

W 1457 r. zamek malborski utracił swój stołeczny charakter i stał się własnością królów polskich. Od tej pory, jako zamek królewski pełnił rolę najważniejszej, czasowej siedziby władców polskich w czasie ich pobytu w Prusach Królewskich. Zamek był zarazem centrum administracyjnym rozległych i dochodowych królewskich żuławskich, które od 1590 r. weszły w skład dóbr stołowych króla. Malbork był też miejscem zjazdów, najpierw Stanów Pruskich, a następnie sejmików generalnych.

Najważniejszym celem wypraw królewskich do Prus Królewskich był przeważnie Gdańsk – najbogatsze i najpotężniejsze miasto Rzeczypospolitej. Zarówno Jagiellonowie jak i królowie elekcyjni przyjeżdżali do miasta przede wszystkim w celu odebrania hołdu od stanów pruskich i podkreślenia związków Prus Królewskich i Gdańska z Polską. Pomiędzy XV a XVIII stuleciem twierdza nad Nogatem gościła 12 królów polskich. Przebywali tutaj kolejno: Kazimierz Jagiellończyk (3 razy), Jan Olbracht (2 razy, w tym raz jako królewicz), Aleksander Jagiellończyk (2 razy), Zygmunt Stary (3 razy, w tym raz jako królewicz), Zygmunt II August (2 razy), Stefan Batory (3 razy), Zygmunt III Waza (5 razy), Władysław IV (3 razy, w tym dwukrotnie jako królewicz), Jan Kazimierz (1 raz), Jan III Sobieski (2 razy), August II Mocny (4 razy) i Stanisław Leszczyński (1 raz).

Dormitorium III / Plansza 2 **III.1/2** Kazimierz Jagiellończyk

Pierwszym monarchą polskim, który przyjechał do malborskiego zamku po odebraniu go z rąk krzyżackich najemników był Kazimierz Jagiellończyk. W 1457 r. król przyjął w byłej już siedzibie wielkiego mistrza hołd i przysięgę wierności od mieszkańców Malborka, tzn. od rady, ławników i od pospólstwa.

Kazimierz przybył do Malborka ponownie w 1468 roku na zjazd stanów Prus Królewskich, który odbył się tutaj między 12 a 26 września. Podczas niemal miesięcznego pobytu król negocjował z wielkim mistrzem zakonu Henrykiem Reuss von Plauen, odprawiał sądy i załatwiał ważne sprawy publiczne prowincji, np. obsadzając nowe urzędy.

Bardzo uroczystą oprawę miał trzeci przyjazd króla w kwietniu 1476 r., kiedy na powitanie Kazimierza „pół mili przed miasto“ wyjechali biskupi włocławski i nominat warmiński, kilku wojewodów i dworzanie królewscy. Królowi towarzyszyli synowie królewscy Kazimierz i Jan Olbracht oraz grono dostojników świeckich i duchownych, najemnych rycerzy, a także przedstawiciele miast pruskich. Już w Malborku dołączyły do wymienionych stany pruskie i

wielki mistrz krzyżacki w towarzystwie kilku komturów. Przyjechała też kuzynka króla, księżna słupska Zofia, wraz z 12-letnim synem Bogusławem, którego król Kazimierz uroczyście pasował na rycerza w kościele zamkowym NMP. Król opuścił Malbork 3 sierpnia po ponad trzymiesięcznym pobycie.

Dormitorium III / Plansza 3 **III.1/3**
Jan Olbracht /Aleksander Jagiellończyk

W lipcu 1494 r. wysłannik króla Jana Olbrachta zawiadomił radę i stany pruskie o planowanym przyjeździe monarchy do Prus Królewskich. 30 grudnia 1494 r. monarcha przyjechał do Malborka i mieszkał w swej rezydencji w zamku do 18 stycznia 1495 r. Pobyt króla upłynął na załatwianiu ważnych spraw państwowych, w tym planów wojny z Turcją. W tym kontekście omawiano projekt przeniesienia zakonu krzyżackiego z Prus na Podole, w celu podjęcia przez nich walki z Tatarami i Turkami. Król potwierdził też wszystkie przywileje miasta Malborka. Z ówczesnym starostą malborskim Zbigniewem Tęczyńskim obradował w sprawie należytego utrzymania mostu na Nogacie. Pod koniec stycznia Jan Olbracht powrócił do Torunia.

W 1504 r. Aleksander Jagiellończyk wyruszył do Prus Królewskich. Król przybył najpierw do Torunia, gdzie stany pruskie złożyły mu hołd. Aleksander opuścił Toruń 13 maja i wyruszył do Gdańska, pomiędzy 16 a 18 maja po raz pierwszy zatrzymując się na krótko w Malborku. 8 czerwca władca opuścił Gdańsk i następnego dnia przybył ponownie do Malborka, gdzie w jego obecności obradowała rada pruska. 12 czerwca król potwierdził prawa i przywileje miasta, zaś 13 czerwca powołał na urząd starosty malborskiego wojewodę sieradzkiego Ambrożego Pampowskiego. 21 czerwca monarcha potwierdził wcześniejszy przywilej Jana Olbrachta dotyczący reperacji mostu i zwolnił Malbork z drugiej części rocznego czynszu ze względu na ponoszone koszty naprawy mostu na Nogacie. Król opuścił Malbork 23 czerwca, wyruszając w drogę powrotną do Korony.

Dormitorium III / Plansza 4 **III.1/4**
Zygmunt I Stary

Król Zygmunt I Stary odwiedzał Malbork trzykrotnie: po raz pierwszy w 1495 r. jako królewicz i już jako król dwukrotnie w 1526 r., dgy konieczność stłumienia buntu pospólstwa w Gdańsku i chęć ograniczenia wpływów szerzącej się szybko reformacji skłoniły króla Zygmunta I do osobistej wyprawy do Gdańska. Między 1 a 3 marca był w Toruniu, po czym drogą lądową przez Chełmżę, Grudziądz, Kwidzyn i Sztum udał się szybkim marszem do Malborka. Monarcha w towarzystwie senatorów, biskupów, dworu, kancelarii i licznych oddziałów wojskowych wjechał do zamku 8 marca 1526 r. Do Malborka na 15 marca zwołano zjazd stanów pruskich. Wkrótce do króla dołączyli jego siostrzeńcy, książęta pomorscy Jerzy I i Barnim IX oraz kolejny siostrzeniec, książę pruski Albrecht Hohenzollern. Po ponad miesięcznym pobycie w Malborku, 15 kwietnia władca wyjechał do Gdańska. Po załatwieniu spraw gdańskich, 23 lipca król opuścił gród nad Motławą i udał się powtórnie do Malborka, gdzie przebywał od 24 do 30 lub 31 lipca. 25 lipca w Malborku wystawił uniwersał do województw pruskich w sprawie poboru podatków, wraz z wykazem poborców wyznaczonych z każdego województwa Prus Królewskich. Zygmunt Stary zamierzał pozostać dłużej w swojej rezydencji malborskiej, jednak ważne sprawy państwowe skłoniły go do rychłego wyjazdu i powrotu do Korony.

Dormitorium III / Plansza 5
Zygmunt II August

III.1/5

Zygmunt August wyruszył w podróż do Prus Królewskich w 1552 r. 22 czerwca król opuścił Toruń i podróżując przez Chełmno, Grudziądz, Kwidzyn i Sztum, 26 czerwca przybył do Malborka. Towarzyszyli mu przedstawiciele rady pruskiej oraz przedstawiciele Gdańska i Elbląga. Po krótkim pobycie 29 czerwca monarcha wyruszył do Elbląga. 3 lipca powrócił ponownie do Malborka, gdzie przebywał do 7 lipca, aby następnego dnia wraz z towarzyszącym mu licznym orszakiem wyjechać do Gdańska. 2 września król przybył po raz trzeci do Malborka. Pod przewodnictwem biskupa warmińskiego zebrały się i obradowały na zjeździe generalnym stany pruskie, których przedstawiciele zostali przyjęci następnego dnia w zamku przez Zygmunta Augusta i senatorów koronnych. Dyskutowano między innymi problem zasiadania członków rady pruskiej w senacie polskim, sprawy podatków oraz plany królewskie zupełnego zespolenia Prus Królewskich z Koroną. Po zakończonym sejmiku 7 września król opuścił Malbork i przez Królewiec udał się na Litwę.

Dormitorium III / Plansza 6
Stefan Batory

III.1/6

W 1576 r., wkrótce po wyborze na króla polskiego, Stefan Batory wraz z dworem wyruszył do Prus Królewskich w celu poskromienia Gdańska, który odmówił złożenia mu hołdu. Władca przybył do prowincji pod koniec sierpnia i mieszkał w swojej rezydencji w zamku malborskim trzykrotnie przez wiele miesięcy – na czas konfliktu zamek stał się jego główną kwaterą w Prusach Królewskich. Stąd kierowano działaniami wojennymi oraz dyplomatycznymi. Pierwszy pobyt miał miejsce między 4 a 23 września 1576 r., drugi od 20 maja do 11 czerwca 1577 r. i trzeci między 13 września a 19 grudnia tegoż roku. Królowi towarzyszył dwór i kancelaria królewska, oddziały wojskowe, grono senatorów, najważniejsi urzędnicy centralni oraz szlachta. Na początku swojej wizyty 10 września 1576 roku król potwierdził wszystkie prawa i przywileje miasta Malborka, w tym nadany przez Zygmunta Augusta przywilej wolnego praktykowania wyznania augsburskiego. W tym czasie prowadzono z zamku malborskiego wymianę listów z dyplomacją pruską i brandenburską, kurlandzką i miastami inflanckimi, palatynami Renu, papieżem, Szwecją, Wenecją, Tatarami i Turcją. 5 listopada 1577 r. w Malborku Stefan Batory zawarł układ i przymierze z sułtanem tureckim Muradem III, zaś 16 grudnia przyjął na zamku przysięgę wierności od gdańskiej rady miejskiej, który to akt dyplomatyczny zakończył konflikt zbrojny króla z tym miastem.

Dormitorium III / Plansza 7
Zygmunt III Waza

III.1/7

Król Zygmunt III Waza przebywał w Malborku najczęściej spośród wszystkich polskich monarchów, bo aż pięciokrotnie. Pierwszy krótki pobyt w drodze z Gdańska do Krakowa miał miejsce w październiku 1587 r. Przyjazdy Zygmunta III w następnych latach do Malborka wiązały się zawsze z jego dążeniami do objęcia odziedziczonego po ojcu tronu szwedzkiego. W 1593 r. ze względu na planowaną koronację Zygmunta III na króla Szwecji, miał miejsce rejs króla i królowej Anny Habsburżanki Wisłą z Warszawy do Malborka i następnie do Gdańska, gdzie para królewska zaokrętowała się i odpłynęła do Szwecji. Cała podróż trwała 10 dni, z odpoczynkiem w Malborku między 10 a 13 sierpnia. W 1597 r. szwedzki parlament

wezwał Zygmunta III do powrotu do Szwecji, na co zgodę wyraził polski sejm. Podróż Wisłą rozpoczęto 19 maja 1598 roku i po tygodniu 11 szkut królewskich dotarło do Malborka, gdzie zatrzymano się w zamku aż do 17 czerwca. Król ze swojej rezydencji kierował gromadzeniem wojsk i floty, zajmował się także sprawami Prus Królewskich, między innymi wziął udział w uroczystych obradach obu izb sejmiku generalnego prowincji. Mianował też urzędników, odprawiał sądy. Niepomyślne dla Zygmunta III wypadki w Szwecji spowodowały, że po militarnej porażce pod Stangebros i zawarciu porozumienia w Linköping wrócił on do Rzeczypospolitej. W drodze powrotnej do Warszawy król zatrzymał się na odpoczynek w Malborku w dniach 25–26 listopada. Ostatnie dwie wizyty Zygmunta III Wazy w malborskim zamku miały miejsce w 1623 r.

Dormitorium III / Plansza 8 **III.1/8**
Władysław IV Waza

Król Władysław IV przyjechał do odzyskanego po 10 latach okupacji (1626–1635) Malborka 10 lutego 1636. Mieszczanom chcącym uroczystie powitać króla, zabroniono wyjeżdżać na powitanie władcy z miasta z rozwiniętymi sztandarami. Musieli tłumnie czekać na monarchę przy bramie miejskiej. Była to konsekwencja tego, że w 1626 r. przeszli na stronę króla Szwecji Gustawa Adolfa. Po przyjeździe Władysława zostali dopuszczeni przed jego oblicze w zamku malborskim, gdzie na klęczkach przeproszali i składali wyjaśnienia. W imieniu króla podkanclerzy koronny Piotr Gembicki ostro potępił zdradę mieszczan, którą on ostatecznie wybaczył po udzieleniu napomnienia. Następnie władca i dwór przyjęci zostali uroczystą ucztą na zamku przez ekonoma Gerarda Denhoffa. Dzień później (11 lutego), po porannej mszy w kościele św. Jana król wyjechał do Elbląga.

Dormitorium III / Plansza 9 **III.1/9**
Jan Kazimierz

Jan II Kazimierz przebywał w zamku malborskim w 1651 r. Po zwycięskiej bitwie pod Beresteczkiem król w towarzystwie królowej Ludwiki Marii Gonzagi wybrał się w dwumiesięczną podróż do Prus Królewskich. Na początku podróży towarzyszyli mu tylko dworzanie i oficerowie obecni wówczas przy królu, nie było zaś żadnego z senatorów rezydentów. Spośród ważnych urzędników państwowych przy parze królewskiej znajdował się jedynie kanclerz wielki koronny i zarazem biskup chełmiński Andrzej Leszczyński. Dopiero później podczas pobytu w Gdańsku (od 19 września do 3 października) do króla dołączyli senatorowie pruscy.

Para królewska przebywała w swojej rezydencji w zamku malborskim pomiędzy 11 a 18 września 1651 r. W tym czasie władca między innymi sędził skargi swoich żuławskich poddanych i polował na Mierzei Wiślanej, a 13 września przebywał w Elblągu.

W latach 1677 i 1678 dwukrotnie przebywał w zamku malborskim król Jan III Sobieski, który przybył do Prus Królewskich z żoną, królową Marią Kazimierą d'Arquien Sobieską, dziesięcioletnim królewiczem Jakubem Ludwikiem i roczną córką Teresą Kunegundą. Rodzina królewska opuściła Warszawę 20 maja wieczorem. Podróżując niespiesznie Wisłą, 30 maja po południu król dotarł do Torunia. 5 czerwca przyplłynięto do Gniewa, gdzie Jan III przebywał w swoim starostwie. Pod koniec czerwca władca wyjechał z rodziną do Malborka, gdzie miał przyjąć na audiencji posłów wielkopolskich i toruńskich, skontrolować swoje dobra stołowe, czyli ekonomię malborską, oraz oczekiwać na wyniki sejmiku generalnego Ziem Pruskich odbywającego się wówczas w Grudziądzu. Król wizytował twierdzę malborską, którą w związku z toczącą się ówczesnie w sąsiedztwie Prus Królewskich wojną szwedzko–brandenburską na nowo umacniano i obsadzono załogą. Władca przebywał w Malborku do końca lipca i w sobotę 31 lipca wyjechał do Gdańska. W 1678 r. po niemal półrocznym pobycie w Gdańsku, król i królowa wraz z urodzonym 6 września 1677 r. także królewiczem Aleksandrem Benedyktem, powrócili do rezydencji w malborskim zamku. Po krótkim pobycie para królewska wyjechała do Warszawy.

August II Mocny odwiedził Malbork czterokrotnie. Po raz pierwszy przyjechał do miasta 12 marca 1698 r. August witany był uroczyście przez delegację mieszczan malborskich. Powitaniu towarzyszyła nieprzerwana kanonada dział miejskich i zamkowych. Władca przebywał w Malborku przez 6 dni, po czym wyjechał do Gdańska. Ponownie przebywał w Malborku w dniach 10–11 kwietnia tegoż roku w drodze powrotnej do Warszawy. Po raz drugi król przybył do swojej rezydencji w zamku 14 lutego 1703 r. w trakcie trwającej wojny północnej. Dwa dni później król obradował z radą senatu, nadając zaufanym dostojnikom nowe godności. Trzecia wizyta króla Augusta II w malborskim zamku miała miejsce w 1710 roku. Król przybył do Malborka 2 czerwca. Oficjalne powitanie przełożono na Zielone Świątki (8 czerwca). Bez wątpienia miało to dla króla znaczenie symboliczne, gdyż na ten dzień przypadała 253 rocznica uroczystego wjazdu do Malborka króla Kazimierza Jagiellończyka. Tegoż dnia August II przyjął na uroczystej audiencji magistrat oraz przedstawicieli miasta Elbląga. Król oraz wielu dostojników państwowych przebywali w Malborku przez niemal trzy miesiące i dopiero pod koniec sierpnia opuścił on miasto na skutek zagrożenia panującą w Malborku zarazą, przenosząc się do Gdańska. Ostatnia, zaledwie dwudniowa wizyta Augusta II w Malborku miała miejsce w 1716 r. w drodze powrotnej z Gdańska.

Dormitorium III / Plansza 12
Stanisław Leszczyński

III.1/12

Król Stanisław Leszczyński przybył do Malborka z Elbląga 6 lipca 1708 r. Tego dnia podróżował incognito zwykłą kareta, ubrany w skromny strój i w towarzystwie jedynie 2 szwedzkich oficerów. Po krótkim postoju w zamku malborskim, monarcha wyjechał na Żuławy Gdańskie, gdzie stacjonował przydzielony mu przez króla szwedzkiego korpus posiłkowy pod dowództwem generała Ernesta Detlofa von Krassow. Następnego dnia pod Gdańskiem do króla dołączyła jego żona Katarzyna z Opalińskich oraz matka Anna z Jabłonowskich. Następnie pod ochroną oddziałów Krassowa ruszono w drogę powrotną do Malborka. 11 lipca mieszczanie malborscy witali monarchę przybywającego traktem żuławskim. W tymże roku przez okres kilku miesięcy zamek w Malborku stał się faktycznie rezydencją króla i władz Rzeczypospolitej. Ze względu na trudną sytuację w rozdartym wojną domową kraju, większość najważniejszych, mianowanych przez niego urzędników skupiła się przy królu, tutaj też przybywali obcy dyplomaci. Pod koniec października 1708 król Stanisław opuścił Malbork, a jego matka i żona ze względów bezpieczeństwa zostały wysłane do Gdańska.

Dormitorium III / Plansza 13
Mennica w Malborku

III.1/13

Bracia Kasper i Jan Goebelowie (Gebelius) kierowali mennicą malborską w latach 1584 i 1585, na co otrzymali przywilej od króla Stefana Batorego. Dom menniczy ulokowany był na obszarze pomiędzy Wielkim Spichlerzem a Zamkiem Niskim. 10 grudnia 1591 r. podskarbi wielki koronny, za wiedzą i zgodą króla, ponownie zezwolił rajcom malborskim Kasparowi Gebeliusowi i Gratianowi Gonzalo, bić w Malborku monetę tak złotą, jak i srebrną z podobizną i tytułem królewskim. Pierwszy był dzierżawcą mennicy, drugi mincerzem. Mennica działała w latach 1592–1601, kiedy w tym ostatnim roku wszystkie mennice koronne, z wyjątkiem krakowskiej, zostały zamknięte. Działalność mennicy malborskiej wznawiano jeszcze dwukrotnie w latach 1613–1614 i 1666.

Kościół NMP / Plansza 1
Diecezja pomezkańska

IV.1/1

Diecezja pomezkańska utworzona została w pierwszej fazie podboju Prus przez krzyżaków. Po zakończeniu wojny trzynastoletniej w 1466 r. część państwa krzyżackiego wraz z odzyskanym Pomorzem Gdańskim została inkorporowana do Korony Królestwa Polskiego tworząc nową prowincję Prusy Królewskie. W ten sposób obszar diecezji pomezkańskiej uległ podziałowi na część położoną w Prusach Królewskich oraz drugą część pozostałą w Prusach Krzyżackich. Część przynależna Polsce dzieliła się na pięć dekanatów: malborski, sztumski, dierzgoński, nowostawski i żuławski. Część polska obejmowała jedną trzecią pierwotnego obszaru diecezji, część krzyżacka dwie trzecie, wraz z całym dominium biskupim. Zmiany, jakie nastąpiły na obszarze diecezji pomezkańskiej po 1466 r. miały przede wszystkim charakter polityczny i cywilno-administracyjny, a nie kościelny. Co prawda zarówno siedziba kapituły pomezkańskiej w Kwidzynie, jak i siedziba biskupa w Prabutach pozostały na terytorium znajdującym się pod władzą krzyżacką, jednak pod względem kościelnym obszar diecezji pozostawał nadal spójny i granice diecezjalne nie zmieniły się. Dopiero późniejsze wydarzenia polityczne z 1525 r. skutkujące sekularyzacją Prus Krzyżackich i

przekształceniem ich w Prusy Książęce doprowadziły do faktycznej likwidacji diecezji pomezkańskiej w jej dawnym kształcie.

Podczas synodu w Piotrkowie w 1577 r. zdecydowano, aby znajdujące się na terenie Prus Królewskich pozostałości dawnej diecezji pomezkańskiej zostały formalnie włączone do biskupstwa chełmińskiego. Rozwiązanie takie uznał w 1601 r. papież Grzegorz XIII, zatwierdzając uchwały synodalne.

Kościół NMP / Plansza 2

IV.1/2

Malborska rezydencja jezuitów

W styczniu 1618 r. powstała w Malborku misja, a rok później rezydencja zakonu jezuitów. Ich głównym zadaniem była rekatalizacja ludności innowierczej (głównie luterańskiej) licznie zamieszkującej na obszarze diecezji pomezkańskiej. Po zakończeniu I wojny szwedzkiej (1626–1635) biskup chełmiński Jan Lipski, za zgodą króla Władysława IV, usiłował wygospodarować jezuitom mieszkanie wewnątrz zamku malborskiego. Sprzeciwił się jednak temu nowy ekonom malborski, kalwinista Gerard Denhoff. Dopiero 7 listopada 1652 r. kolejny król Jan Kazimierz nadał jezuitom malborskim przywilej, oddając im położony na Zamku Wysokim kościół zamkowy NMP, kaplicę św. Anny oraz przylegający do nich od północy budynek mieszkalny zwany „kamieniczką”. Fundację Jana Kazimierza udało się zrealizować dopiero kilkanaście lat po II wojnie szwedzkiej (1655–1660). W 1674 r. ustępujący na arcybiskupstwo gnieźnieński biskup chełmiński Andrzej Olszowski potwierdził przywilej Jana Kazimierza z 1652 r. i prawa jezuitów stosownym dokumentem. 2 czerwca 1675 r. przeniesiono słynący cudami obraz NMP na ołtarz główny. W roku 1677/1678 otwarto na tarasie południowym Zamku Wysokiego pierwszą szkołę jezuicką (niższe klasy gramatyki). W 1686 r. zakończono na koszt ekonomii malborskiej remont kamieniczki na północnym tarasie Zamku Wysokiego, w której jezuiti otworzyli rezydencję zamkową, drugą obok rezydencji głównej istniejącej nadal w mieście.

Przywilej Jana Kazimierza został ponowiony przez króla Augusta II 4 maja 1703 r. Jezuiti malborscy otrzymali też wówczas ostateczną zgodę króla na zaadoptowanie krypty wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego na własne mauzoleum. W 1737 r. jezuiti otrzymali pozwolenie na rozbudowę rezydencji zamkowej w przestrzeni fosy suchej między Zamkiem Wysokim a Średnim, której budowę ukończono w latach sześćdziesiątych XVIII w. Jezuiti przebywali na zamku malborskim do 1780 r., kiedy to nastąpiła kasata zakonu w Królestwie Prus.

Kościół NMP / Plansza 3

IV.1/3

Wyposażenie jezuickie kościoła NMP

Przywilej na użytkowanie kościoła zamkowego Najświętszej Marii Panny jezuiti otrzymali od króla Jana Kazimierza w 1652 roku. Po modernizacji kościół zachował swój średniowieczny charakter, nie nastąpiły bowiem ingerencje w jego strukturę architektoniczną. Wnętrze nawy jednak zunifikowano bieląc ściany i sklepienia. Wprowadzono również nowe, dostosowane do współczesnych potrydenckich form liturgii i duchowości zakonu, elementy wyposażenia: barokowe ołtarze, ambonę (1672), konfesjonały, balustradę komunijną (4 ćw. XVII w.), organy, a pod grupą Ukrzyżowania drewnianą wstęgę z napisem: AMOR MEUS CRUCIFIXUS (ok. 1675 r.).

W zamknięciu prezbiterium stanął dwukondygnacyjny architektoniczny ołtarz św. Ignacego wykonany w latach 1687–1696. W części centralnej retabulum umieszczono cudowny obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, pochodzący ze zniszczonej przez Szwedów w czasie drugiej wojny w latach 1655–1656 kaplicy Mariackiej, położonej w południowej części miasta Malborka. Przedstawiał on siedzącą na tle gwiaździstego nieba Marię z Jezusem w glorii promienistej.

Za balustradą komunijną ulokowano cztery ołtarze boczne poświęcone kanonizowanym członkom zakonu jezuitów. Pomiędzy drugim a trzecim oknem prezbiterium, w bliskim sąsiedztwie wielkiego ołtarza, znalazły się dwa, bliźniacze w swej konstrukcji, jednokondygnacyjne ołtarze patronów Towarzystwa św. Ignacego Loyoli i Franciszka Ksawerego z 1738 roku. Za nimi, przy czwartym oknie, stały ołtarze św. Antoniego Padewskiego i Stanisława Kostki.